

Špijunski slučaj Siegfrieda i Margarette Preiss: suradnja protuobavještajnih službi NR Poljske i SFR Jugoslavije 1970-ih

DARIUSZ GREGORCZYK

Sveučilište Jan Długosz

Częstochowa, Poljska

dgregorczyk@gmail.com

Završetak Drugoga svjetskog rata rezultirao je stvaranjem dvaju suprotstavljenih političko-vojnih blokova, koji su se sljedećih desetljeća međusobno borili na gotovo svim područjima. Važan element politike tadašnjih svjetskih sila, odnosno Sjedinjenih Američkih Država i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika te njihovih saveznika, bilo je povećanje uloge i važnosti obavještajnih i protuobavještajnih službi. One su bile, s obje strane željezne zavjese, bitno oruđe i za prikupljanje podataka o neprijatelju i za uništavanje ideoloških protivnika.

Primjer borbi na tajnoj fronti tijekom hladnoga rata bio je slučaj dvoje zapadnonjemačkih špijuna, u isto vrijeme supružnika, Siegfrieda i Margarette Preiss, uhićenih u travnju 1977. od poljske vojne protuobavještajne službe, koja je utvrdila da je bračni par obavljao špijunske poslove ne samo u Poljskoj nego i u Jugoslaviji. Nakon uspostave suradnje vojnih protuobavještajnih službi Poljske (Wojskowa Służba Wewnętrzna) i Jugoslavije (Kontraobavještajna služba) počelo je razmjenjivanje informacija o zapadnonjemačkim tajnim službama i provođenje operativnih aktivnosti. Ta malo poznata epizoda tajnoga zajedničkog rada poljskih i jugoslavenskih službi odrazila se i na formuliranje optužbi protiv njemačkoga bračnog para, posebice u sklopu njihova obavještajnoga djelovanja u Jugoslaviji.

Ključne riječi: Wojskowa Służba Wewnętrzna; Kontraobavještajna služba; Bundesamt für Verfassungsschutz; Bundesnachrichtendienst; špijuniranje; operativne aktivnosti; suradnja

Uvod

Bipolarna podjela svijeta nakon 1945. donijela je mnogo promjena, ali i prijetnji, koje su izravno utjecale na funkcioniranje država i život naroda u novoj poslijeratnoj stvarnosti. Važan aspekt natjecanja dvaju političko-vojnih blokova za vrijeme hladnoga rata bila je borba na tzv. tajnoj fronti između specijalnih službi Zapada i Sovjetskoga Saveza te njegovih satelita. Rastuća međunarodna napetost u drugoj polovini XX. stoljeća iznudila je pojačanu

obavještajnu i protuobavještajnu aktivnost sigurnosnih snaga s obje strane željezne zavjese. Ostvarujući političke ciljeve, specijalne službe zemalja iz sovjetskoga bloka stavljale su naglasak na povećanje učinkovitosti svojih operacija protiv Sjedinjenih Američkih Država i zapadnoeuropskih zemalja. Tijekom protuobavještajnoga djelovanja civilne i vojne specijalne službe Poljske izvršavale su vlastite zadaće i one u okviru suradnje s drugim tzv. bratskim službama¹ pod nadzorom Vijeća ministara Sovjetskoga Saveza, odnosno Komiteta državne sigurnosti (rus. KGB).²

Jedan od primjera borbi dvaju blokova, odnosno poljskih i zapadnonjemačkih tajnih službi u doba hladnoga rata, operativna je istraga kodnoga naziva „Krivolovci” (polj. „Kłusownicy”), koja je završila u travnju 1977. godine. Tada je poljska vojna protuobavještajna služba uhitila dva njemačka špijuna, supružnike Siegfrieda Herberta Preissa i Margaretu Charlottu Preiss. Navedeni slučaj poseban je jer s jedne strane sadržava niz zanimljivosti o obavještajnom djelovanju karakterističnom za period hladnoga rata, a s druge je primjer suradnje vojnih službi Narodne Republike Poljske i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Uspostavljanje veza između poljske i jugoslavenske protuobavještajne službe (Kontraobavještajna služba – KOS), odnosno međusobni odnosi i zajednički rad specijalnih službi Istočnoga bloka (uključujući poljske službe) i SFRJ bili su rijetki. Međutim, prema prikupljenoj arhivskoj građi, aktivnost zapadnonjemačkih obavještajaca na jugoslavenskom području bila je prilično velika i zato je poslužila kao element istrage. Preostali operativni dokumenti pokazuju također da je Jugoslavija rado prihvatila prijedlog za suradnju i najvjerojatnije je od Narodne Republike Poljske dobila većinu prikupljenih podataka.

Neprekidna tajna igra službi s obje strane željezne zavjese oko špijunskih aktivnosti Preissovih razotkrila je mehanizme i metode djelovanja specijalnih službi koje su u to vrijeme i u tadašnjoj geopolitičkoj situaciji koristile i njemačke i poljske obavještajne te protuobavještajne službe. Njezin primjer pokazuje također složenu sudbinu ljudi uključenih u konfrontaciju tajnih službi za vrijeme hladnoga rata.

Suradnja vojnih tajnih službi Narodne Republike Poljske i SFRJ krajem prošloga stoljeća nije se šire razmatrala niti temeljito analizirala u dosadašnjoj poljskoj historiografiji. Može se jedino naći podatak o odnosima dviju država u radu Mateusza Sokulskog,³ koji spominje da je poljska vojna obavještajna služba djelovala u SFRJ od 1968. do 1981. godine.

Ovaj se članak prvenstveno zasniva na analizi arhivske građe sakupljene i čuvane u Institutu nacionalnoga sjećanja u Varšavi, odnosno na operativnim

¹ NAWROCKI, GREGORCZYK, OLESZKOWICZ, *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990. Próba bilansu*; GREGORCZYK, „Cold War Cooperation: The KGB and Poland's Security Service in Operation Kaskada and Operation Kama”, 279-291.

² KRZAK, „Operational Disinformation of Soviet Counterintelligence during the Cold War”, 1-14.

³ SOKULSKI, *Polska w polityce Jugosławii w latach 1968-1981.*, 357-366.

dokumentima poljske vojne protuobavještajne službe, istražnim materijalima te službenim pismima. Predstavljeni rad dio je monografije o djelovanju tajnih službi u SFRJ 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća.

Glavni akteri

U travnju 1977. vojna protuobavještajna služba (polj. Kontrwywiad Wojskowej Służby Wewnętrznej – WSW) Poljske narodne armije (polj. Ludowe Wojsko Polskie – LWP) zainteresirala se za Margaretu i Siegfrieda Preissa, koji su se 1957. preselili iz Poljske u Zapadnu Njemačku. Razlog za poduzimanje operativnih akcija protiv njemačkoga bračnog para bio je signal jednoga od agenata, odnosno tajnoga suradnika WSW-a. Prema njegovu mišljenju, postojala je opravdana sumnja da su supružnici surađivali s njemačkom obavještajnom službom i da su djelovali u Poljskoj.⁴ Pretpostavljalo se također da je Siegfried Preiss, kao mornar zapadnonjemačke trgovačke mornarice, uspostavio kontakte s poljskim mornarima. Tijekom razgovora s Poljacima u raznim lukama nije se samo raspitivao o stvarima vezanim za političku i ekonomsku situaciju u Narodnoj Republici Poljskoj, nego je nagovarao svoje sugovornike na bijeg u Zapadnu Njemačku, obećavajući im pritom pomoć.⁵ Podaci o Margareti Preiss svjedoče pak da je bila iznimno aktivna među poljskim državljanima koji su poslovno ili privatno boravili na području Zapadne Njemačke ili prolazili kroz nju idući u druge zemlje Zapadne Europe.⁶ Margaretina djelatnost podrazumijevala je i uspostavljanje veza te pružanje pomoći Poljacima koji bi odlučili ostanu u Zapadnoj Njemačkoj. Godinu dana poslije vojna protuobavještajna služba zabilježila je njihovo putovanje iz osobnih razloga u Poljsku, što se navodno dogodilo i prije, tj. 1972. godine. Povezivanje navedenih informacija potaknulo je rukovodstvo WSW-a da poduzme operativne radnje protiv Margarete i Siegfrieda Preissa u sklopu operativne akcije (polj. *sprawa operacyjnego rozpracowania* – SOR⁷) pod kodnim nazivom „Kri- volovci”.⁸ Treba napomenuti da je u početnoj istrazi protuobavještajna služba

⁴ AIPN BU, sygn. 2386/15693, *Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”* (dalje: SOR „Kłusownicy”), T. I, 89-90, *Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy krypt. „Kłusownicy”*, 9. 4. 1973.

⁵ Isto, 288, *Doniesienie Agenturalne*, 14. 7. 1965.; AIPN BU, sygn. 2386/15695, SOR „Kłusownicy”, T. III, 368-371, *Informacja z rozpoznania figurantów SOR „Kłusownicy”*, 24. 9. 1973.

⁶ AIPN BU, sygn. 2386/15693, SOR „Kłusownicy”, T. I, 240-244, *Protokół przesłuchania świadka*, 11 grudnia 1973 r.

⁷ *Sprawa operacyjnego rozpracowania* (SOR) najviše je oblik operativnoga rada poljskih tajnih službi u 70-im i 80-im godinama XX. stoljeća. SOR je započinjao kad se utvrdila informacija da osoba ili grupa ljudi priprema ili već provodi aktivnosti, npr. špijunske, koje ugrožavaju državnu sigurnost. U sklopu SOR-a specijalne službe koristile su sve metode i sredstva operativnoga rada, a prikupljeni podaci i dokazi bili su uključivani u sudske postupke. LARECKI, *Wielki Leksykon Służb Specjalnych Świata*, 812.

⁸ AIPN BU, sygn. 2386/15693, SOR „Kłusownicy”, T. I, 4, *Postanowienie o założeniu sprawy operacyjnego rozpracowania*, 2. 4. 1973.

stavila pod operativni nadzor i drugoga njemačkog državljanina, Jerzyja Langea.⁹ On ipak nije dolazio u Poljsku i nisu dobiveni jasni podaci o njegovoj špijunskoj aktivnosti, stoga su službenici WSW-a svoju pozornost usmjerili isključivo na bračni par.

Provjeravajući informacije o mogućim špijunskim aktivnostima Preissovih protiv Poljske, protuobavještajci su prikupili mnoge detalje o prošlosti i djelovanju njemačkoga para. Dobivali su ih od agenata iz ureda, poduzeća i drugih institucija gdje su supružnici bili zaposleni prije odlaska iz Poljske. Štoviše, tajno su bili ispitivani ljudi koji su poznavali Margarettu i Siegfrieda i prije 1957. i nakon 1972. godine. Tijekom tih operativnih aktivnosti obavještajci su koristili mnoge tehnike obavještajnoga, odnosno protuobavještajnoga djelovanja te operativne tehnike, tj. nadzor, prisluškivanje i tajnu pretragu u mjestima njihova boravka u Poljskoj.¹⁰

Poljske su službe uspjele rekonstruirati biografiju i profesionalnu aktivnost Margarette Preiss do njezina uhićenja 1977. godine.

Małgorzata/Margaretta Preiss (djevojačko prezime Makowska) rođena je u njemačkoj obitelji 6. studenog 1920. u gradu Rydułtowy u Gornjoj Šleskoj (dio povijesne i zemljopisne regije Šleske). Pohađala je njemačku osnovnu školu i bila članica njemačkih omladinskih organizacija. Nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata i pada poljske države primila je njemačko državljanstvo i zaposlila se kao poštanska telegrafistica u Chorzówu. Dvije godine poslije počela je raditi u strukturama Hitlerove tajne policije Gestapa (njem. Geheime Staatspolizei) u Katowicama. Margaretta Makowska zbog svojih vještina i tečnoga poznavanja poljskoga jezika radila je kao prevoditeljica i stenografkinja tijekom saslušanja Poljaka koje je uhitio Gestapo.¹¹ Godine 1942. Makowska je bila na pola godine delegirana u sjedište Gestapa u Beogradu. Nakon povratka iz okupirane Jugoslavije služila je u jedinicama Gestapa u Krakovu i Varšavi, a potom se u kolovozu 1944. vratila u Katowice. Nakon oslobođenja Šleske ostala je u Poljskoj i do 1945., skrivajući svoju ratnu suradnju s njemačkim

⁹ Zapravo Jerzy Georg Lange. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata živio je u Varšavi s roditeljima. Njegov je otac potpisao tzv. Volkslistu (popis njemačke nacionalnosti, koji je obuhvaćao ljude njemačkoga podrijetla s okupiranih područja; u Poljskoj je uveden u rujnu 1940. na osnovi dekreta Heinricha Himmlera). Godine 1942. Lange je služio u Wehrmachtu i borio se na istočnoj fronti. Bio je zarobljen na sovjetskom teritoriju do 1947. godine. Kad se vratio u Poljsku, od 1948. do 1957. bio je tajni suradnik organa javne sigurnosti i imao je pseudonime „Hildenem” i „Chomik” (hrv. „Hrčak”). Godine 1957. napustio je Narodnu Republiku Poljsku i otad živio u Zapadnoj Njemačkoj. AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 4, *Informacja z rozpoznania figurantów SOR „Kłusownicy”*, 24. 9. 1976.

¹⁰ GRYBOŚ, ZAJĄC, WOŁÓDŹKO, *Sprawa Operacyjnego Rozpoznania kryptonim „Kłusownicy”*, 72.

¹¹ Podaci do kojih je došla vojna protuobavještajna služba pokazali su da je Makowskoj ponuđena obuka u školi Gestapa u Berlinu, što je odbila zbog brige o izvanbračnom djetetu. Prema drugim informacijama, tijekom rata imala je intimne kontakte sa svojim naređenima, uključujući šefa Gestapa u Katowicama i predsjednika vojnoga suda SS-a za Gornju Šlesku, tj. sa SS *Obersturmbannführerom* Johannesom Thümmelerom. AIPN BU, sygn. 2386/15693, SOR „Kłusownicy”, T. I, 51-52, *Notatka służbowa*, 9. 3. 1973.

vlastima, radila u Komunalnom poduzeću za popravke i građevinu u Chorzówu.¹² Iste je godine bila prepoznata kao službenica Gestapa, zatim uhićena i osuđena na četiri godine zatvora zbog suradnje s njemačkom policijom. Nakon oslobođenja 1949. htjela je otići u Njemačku, no poljske su vlasti odbile Margaretin zahtjev za napuštanje Poljske.

U to vrijeme službenici Ureda za sigurnost pokušali su je pridobiti za suradnju s poljskim službama s ciljem da ona, među ostalim, istražuje ljude povezane s Gestapom. Međutim, Makowska je odbila prijedlog kazavši: *ja sam njemačkoga odgoja, osjećam se potpuno Njemicom. Štoviše, smatram da sam izvršenjem sudske presude dovoljno rehabilitirana.*¹³ Godine 1952. Makowska se preselila u Wrocław, gdje je upoznala Siegfrieda Preissa, za kojega se udala početkom rujna 1957. Krajem iste godine oboje su, zajedno s trogodišnjom kćeri Ingrid, emigrirali u Zapadnu Njemačku.

Neusporedivo veći izazov za djelatnike poljske protuobavještajne službe bilo je utvrđivanje životopisa Siegfrieda Herberta Preissa, posebice za vrijeme njegova boravka u Poljskoj od sredine 30-ih godina XX. stoljeća do trajnoga odlaska u Zapadnu Njemačku. Radeći na slučaju „Krivolovci”, obavještajci su pronašli čak tri njegove različite biografije, koje je u ratnim okolnostima bilo teško provjeriti. Ono što se utvrdilo bila je činjenica da je Siegfried Preiss rođen 1920. u njemačkom gradu Kasselu, da mu je otac bio inženjer, a majka, Židovka, vodila je kućanstvo. Nakon njezine smrti 1931. obitelj Preiss preselila se u Gdanjsk, gdje je živjela s očevom ljubavnicom Karlom Pietrusiewicz. U tom gradu Siegfried je završio srednju školu, a odmah po izbijanju rata, vjerojatno zbog majčina podrijetla, preselio se u Bydgoszcz. Tamo je uspio dobiti lažne dokumente na ime Zbigniewa Pietrusiewicza, koji su mu omogućili otputovati u Varšavu, a zatim u Pomorje (pokrajina između Poljske i Njemačke), gdje je 1941. počeo raditi u brodogradilištu Kriegsmarine. Tada je, prema Siegfriedovu svjedočenju, bio uhićen i smješten u koncentracijski logor Stutthof.¹⁴

Nakon završetka rata Preiss se, još uvijek koristeći krivotvorene osobne dokumente, preselio u Wrocław i oženio Marijom Urbańskom. Ona je, imajući pristup službenim dokumentima u spomenutom gradu, falsificirala diplomu inženjera mehaničara za svojega supruga, zahvaljujući čemu je on našao bolje plaćen posao. Brak Pietrusiewicz s Urbańskom ubrzo se raspao i Marija je bez odluke o razvodu otišla iz Wrocława. Preiss/Pietrusiewicz je dvije godine tražio posao po Poljskoj, ali se 1952. vratio u Wrocław i počeo raditi u Poduzeću za željezničke radove (polj. „Przedsiębiorstwo Robót Kolejowych” – PRK). Tada se povezao s Margaretom Makowskom, s kojom je od samoga početka planirao trajno se iseliti u Zapadnu Njemačku. Treba napomenuti da je Preiss,

¹² GRYBOŚ et al., 6.

¹³ Isto.

¹⁴ Prije je Siegfried Preiss tvrdio da je za vrijeme rata bio mornar njemačkoga transportnog broda, na kojem je služio sve do 1945. godine. Podaci o njegovu navodnom boravku u koncentracijskom logoru Stutthof nisu potvrđeni.

kao zaposlenik PRK-a u Wrocławu, bio vrbovan za suradnju sa službenicima tamošnjega Ureda za sigurnost i kao tajni suradnik pod pseudonimom „Lojalny” (hrv. „Lojalni”) dostavljao je informacije o nepravilnostima na radnome mjestu.¹⁵ Međutim, godinu dana poslije uhićen je zbog ekonomske zloporabe i osuđen na tri i pol godine zatvora. Nakon odsluženja kazne vraćeno mu je prezime Preiss i njemačko državljanstvo. U rujnu 1957. kao Siegfried Preiss oženio se Margaretom Makowskom (pritom je počinio bigamiju), a krajem studenoga iste godine sa suprugom i kćeri otišao je u Zapadnu Njemačku.

Obavještajna djelatnost Preissovih

Nakon što su napustili Poljsku, bračni par Preiss našao se u izbjegličkom logoru u Wentorfu, gradu blizu Hamburga. Tamo su ih registrirali i detaljno provjeravali; učinile su to i njemačke tajne službe. Zbog podijeljenih podataka o Poljskoj i svojega rada u strukturama Gestapa Margareta Preiss brzo je stekla povjerenje logorske uprave. Cijeneći njezin postupak i pozitivno mišljenje logorske uprave, njemačke su joj vlasti dodijelile odštetu za progon u Poljskoj, zdravstveno osiguranje i stalnu kompenzacijsku mirovinu. Štoviše, vjerojatno zahvaljujući podršci zapadnonjemačke protuobavještajne službe, Margareta je dobila posao u gradskoj vijećnici (anketirala je prognanike iz Poljske).¹⁶ Imajući u vidu lojalno i odano Margaretino ponašanje prema njemačkim vlastima, 1960. Köppers (ime nije poznato), službenik Saveznoga ureda za zaštitu ustava (njem. Bundesamt für Verfassungsschutz – BfV), ponudio joj je suradnju, što je i prihvaćeno.¹⁷

Za vrijeme boravka u logoru u Wentorfu Siegfried Preiss također je detaljno opisao svoje aktivnosti u Poljskoj, dajući njemačkim protuobavještajcima niz korisnih podataka. Da bi dobio ratnu odštetu, dao je logorskim vlastima lažnu izjavu da je tijekom rata služio kao mornar u njemačkoj floti, a nakon rata zbog toga su ga poljske vlasti uhitile i zatvorile u zarobljeničkom logoru u gradiću Jabłonna pored Varšave.¹⁸ To je Preissu omogućilo da dobije ratnu odštetu od njemačkih vlasti i nađe posao u Hamburgu, a zatim, nakon preseljenja

¹⁵ AIPN BU, sygn. 2386/15693, SOR „Kłusownicy”, T. I, 58-61, *Notatka służbowa z prze-glądu teczki personalnej inf. „Lojalny” nr arch. I-38001*, 7. 9. 1973.; AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 4, *Informacja z rozpoznania figuranta SOR Kłusownicy*, 24. 4. 1976.

¹⁶ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. IV, 51, *Notatka służbowa dot. obywateli RFN – małżeństwa Margarety i Herberta Preiss*, 26. 4. 1977.; AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. IV, 65-66, *Informacja dot. Obywateli RFN – Margarety i Herberta Preiss*, 3. 6. 1977.

¹⁷ AIPN BU, sygn. 2386/15697, SOR „Kłusownicy”, T. V, 385-386, *Pismo do Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej*, 8. 03. 1978 r.

¹⁸ Zanimljivo je da je Preissovu izjavu pod zakletvom potvrdio spomenuti Jerzy Lange, koji je, prema mišljenju djelatnika poljske protuobavještajne službe, bio doušnik BfV-a i u sklopu te službe kontrolirao rad bračnoga para.

k ženi i djetetu, u Kölnu.¹⁹ Međutim, 1959. službenici Ureda za zaštitu ustava, provjeravajući istinitost izjave koju je Preiss dao u Wentorfu, ustanovili su da nije točna, zbog čega je regrutiran u njemačku protuobavještajnu službu. Preiss je pristao potpisati deklaraciju o suradnji i prihvatio pseudonim „Max”.²⁰ Otad su Margareta i Siegfried radili za zapadnonjemačke tajne službe sve dok ih u travnju 1977. nije uhitila poljska vojna protuobavještajna služba.

Margareta Preiss je od početka suradnje s BfV-om bila vrlo aktivna u izvršavanju dodijeljenih zadataka. Nakon preseljenja u Köln kratko je vrijeme radila, no zahvaljujući mirovini mogla se isključivo posvetiti radu za BfV. U početku je njezina dužnost bila praćenje tamošnje poljske zajednice, stoga je postala aktivna članica lokalnoga Saveza Poljaka „Zgoda”.²¹ Kako je vrijeme prolazilo, broj zadataka koje je bračni par obavljao za njemačke protuobavještajne službe, prvenstveno vezanih za Poljake u Zapadnoj Njemačkoj, postupno se povećavao. Iako je informiranje o svim aktivnostima i namjerama „Zgode”, kao i o aktivnostima te problemima pojedinih članova, i dalje spadalo među najvažnije dužnosti, supružnici su uspostavili nova poznanstva s Poljacima te poljskom zajednicom, pa su svojim nadređenima mogli dostavljati dodatne informacije.²² U isto su vrijeme izvršavali *ad hoc* operativne zadatke koje su im davali časnici BfV-a.

Važan element aktivnosti Preissovih usmjerenih prema poljskim državljanima bila su njihova putovanja na odmor u Jugoslaviju, Istočnu Njemačku, Bugarsku i Mađarsku. Margareta i Siegfried uspostavili su tijekom svojih boravaka u tim državama kontakte ne samo s Poljacima nego i s lokalnim stanovništvom. Štoviše, kako je pokazala istraga, navodno su dolazili i do informacija o politici, vojsci, gospodarstvu te socijalnoj situaciji u posjećivanim mjestima.

Od svoje regrutacije Siegfried Preiss je aktivno korišten za protuobavještajne aktivnosti kao zaposlenik u tvornici „Ford”. Poslije je počeo raditi kao brodski mehaničar u hamburškoj podružnici brodarsko-špeditorske tvrtke „Hugo Stinnes”. Njegov novi posao omogućio mu je dobivanje obavještajnih podataka iz gotovo cijeloga svijeta.

Jedna od osnovnih Siegfriedovih zadataka za vrijeme krstarenja bilo je uspostavljanje kontakta s pripadnicima poljskih trgovačkih brodova.²³ Pokušavao

¹⁹ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 120, *Streszczenie wyjaśnień podejrzanego Herberta Preissa, 16 sierpnia 1977 r.*

²⁰ *Informacja dotycząca obywateli RFN – Margarety i Herberta Preiss, 3. 6. 1977 r. Isto.*

²¹ *Isto, 52.*

²² Istražujući slučaj „Krivolovci”, poljski protuobavještajci uspjeli su potvrditi nekoliko slučajeva kontakata bjegunaca iz Poljske s predstavnicima njemačkih tajnih službi. AIPN BU, sygn. 2386/15695, SOR „Kłusownicy”, T. III, 12-18, *Plan przedsięwzięć w SOR „Kłusownicy”, 28. 4. 1976.*; AIPN BU, sygn. 2386/15695, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 98-100, *Informacja w sprawie małżeństwa Margarety i Herberta Preiss, 11. 11. 1977.*; *Isto, 113-114, Notatka służbowa dotycząca kontaktów Ryszarda Chabowskiego z pracownikami wywiadu RFN w 1975 r.*

²³ AIPN BU, sygn. 2386/15706, SOR „Kłusownicy”, T. VIII, 54-56, *Protokół przesłuchania podejrzanego Siegfrieda-Herberta Preiss, Warszawa 13 maja 1977 r.*

je doći do informacija o, među ostalim, svrsi putovanja, ruti krstarenja, karakteristikama i osobnim podacima upoznatih ljudi te o trenutnoj političkoj, društvenoj i ekonomskoj situaciji u Narodnoj Republici Poljskoj. Vrlo je važno bilo i dobivanje podataka o lukama u koje je njegova jedinica uplovljavala. Obavivši velik broj krstarenja, Preiss je zapadnonjemačkim obavještajnim službama uspio dostaviti niz podataka koji su se prije svega odnosili na:²⁴

- infrastrukturu posjećivanih luka i brodogradilišta
- raspored i položaj zaštitnih točaka u sigurnosnom sustavu područja i lučkih zona
- lokaciju vojnih postrojbi i vojnih objekata, prvenstveno kopnene vojske i postrojbi mornarice
- političku, socijalnu i ekonomsku situaciju u mjestima boravka
- pozadinu regionalnih i lokalnih sukoba (npr. palestinsko-izraelski sukob, francuski nuklearni pokusi na atolu Mururoa ili informacije o američkoj Stranci crnih pantera)
- kontrolne sustave i organizaciju graničnoga prometa (npr. Angola, Izrael).²⁵

Siegfried je obrađivao podatke do kojih je došao nakon povratka u Zapadnu Njemačku i potom ih, u obliku izvješća, dostavljao službenicima njemačkih tajnih službi. Treba napomenuti da svoje špijunske zadaće nije obavljao samo u odnosu na zemlje komunističkoga bloka, nego je prikupljao i podatke o zemljama kao što su Sjedinjene Američke Države, Francuska, Velika Britanija i Izrael.

Opseg i područje operativnih sposobnosti Preissovih u dobivanju te prikupljanju podataka o špijunaži znatno su povećani početkom 70-ih godina XX. stoljeća zbog čestih putovanja u Poljsku i zemlje tzv. narodne demokracije. Vjerojatno je zato 1971. odlučeno da Siegfrieda, a dvije godine poslije i njegovu suprugu „preuzmu” strukture Savezne obavještajne službe (njem. Bundesnachrichtendienst – BND).²⁶ Oboje su se ponovno složili s provođenjem daljnjih obavještajnih aktivnosti za Zapadnu Njemačku i potpisali ugovor o suradnji.²⁷ Početkom 70-ih godina bračni par intenzivno je nastojao doći u Poljsku, što se i dogodilo 1971. Otad je Margareta sustavno dolazila u Poljsku, ponekad sa suprugom.²⁸ Tijekom svojih posjeta Poljskoj supružnici su vršili špijunske aktivnosti, koje su se uglavnom sastojale od:

²⁴ AIPN BU, sygn. 939/34/1, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss, T. III, 227-232, *Protokół przesłuchania podejrzanego z dnia 3 czerwca 1977r.*

²⁵ AIPN BU, sygn. 939/37, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss, T. VI, 5-26, *Wiadomości-Informacje dot. krajów zachodnich i niesocjalistycznych*, Warszawa 1. 7. 1977.

²⁶ AIPN BU, sygn. 2386/15703, Akta kontrolne śledztwa, T. V, 90, 95-96, *Streszczenie wyjaśnień podejrzanego Herberta Preissa*, 16 sierpnia 1977.

²⁷ Siegfried Preiss zadržao je svoj pseudonim „Max”, a Margareta Preiss koristila je pseudonim „Olga”.

²⁸ Margareta Preiss je od 1972. do 1977. dvanaest puta boravila u Poljskoj, ponekad i dvatri puta godišnje. Suprug joj se pridružio samo pet puta jer je u tom periodu bio na dugim krstarenjima.

- održavanja kontakata s poljskim državljanima koje su prethodno susreli na području Zapadne Njemačke i Jugoslavije
- sklapanja novih prijateljstava u Poljskoj, posebice s ljudima povezanim s vojskom
- dobivanja informacija vojne naravi, uključujući položaj poljskih i sovjetskih vojnih jedinica
- identificiranja trenutne političke, društvene i ekonomske situacije u Poljskoj.²⁹

Počevši od 1973., poljska vojna protuobavještajna služba preuzela je operativni nadzor nad svakom posjetom njemačkih supružnika Poljskoj. U tu svrhu korištena je protuobavještajna agencija WSW i operativne tehnike velikih razmjera, uključujući, uz ostalo, promatranje i prisluškivanje. Dok su obavljali izvid, poljski protuobavještajni službenici odlučili su pokušati vrbovati Margaretu Preiss za suradnju. Ona je 13. i 14. rujna 1976. pristala na suradnju s vojnom protuobavještajnom službom Narodne Republike Poljske.³⁰ Potpisivanjem ugovora o suradnji i prihvaćanjem pseudonima „Božena” izjavila je da će davati informacije o *poznatim činjenicama neprijateljskoga djelovanja protiv Poljske* i da će suradnju s poljskim službama držati u tajnosti.³¹ Margareta ipak nije poduzela nikakve aktivnosti nakon što je napustila Poljsku, nego je obavijestila vodećega časnika BND-a o vrbovanju od protuobavještajne službe WSW-a.³²

Zbog takva razvoja događaja, početkom 1977. rukovodstvo WSW-a na temelju prikupljenoga operativnog materijala odlučilo je uhititi bračni par prilikom njihova sljedećega posjeta Poljskoj, što se i dogodilo 29. travnja 1977. Nakon toga započeo je niz ispitivanja i optuživanje supružnika za špijunažu za Zapadnu Njemačku. Tijekom svjedočenja Siegfried Herbert Preiss potvrdio je svoju dugogodišnju suradnju s BfV-om i BND-om. Štoviše, dao je informacije koje su inkriminirale Margaretu. Treba naglasiti da supružnici nisu koristili tipične metode obavještajnoga rada. Nisu dolazili do informacija pomoću regrutiranih agenata, nisu izgradili špijunsku mrežu, nisu koristili klasične metode obavještajnoga komuniciranja niti prevozili ikakve materijale koji bi poljskim protuobavještajnim službama mogli poslužiti kao dokazi i pomoć pri njihovom uhićenju.³³ Dobiveni obavještajni materijal sastojao se od podataka prikupljenih od prijatelja tijekom susreta, posjeta i drugih društvenih

²⁹ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 78-80, *Notatka służbowa dot. ob. RFN Margarety i Herberta Preiss.*

³⁰ Moguće je pretpostaviti da je Margareta Preiss tijekom obuke dobila upute da pristane na potencijalno vrbovanje. Time su njemački obavještajci dobili povoljnu poziciju za moguću operativnu igru s poljskom obranom.

³¹ AIPN BU, sygn. 2386/15696, SOR „Kłusownicy”, T. IV, 11-17, *Raport z pozyskania TW „Božena” z dnia 18.09.1976 r.; Isto, 42, Deklaracja z dnia 14.09.1976 r.*

³² AIPN BU, sygn. 2386/15704, Akta kontrolne śledztwa, T. VI, 3-4, *Przebieg śledztwa przeciwko Herbertowi i Margarecie Preiss, [s. l., s. a.].*

³³ GRYBOŚ et al., 83.

kontakata. Supružnici su u svojem djelovanju nastojali održavati i produbljivati odnose s osobama koje su upoznali u Jugoslaviji ili Zapadnoj Njemačkoj, kao i s Poljacima koje su susreli u Poljskoj. Među tim kontaktima prvenstveno su se morale naći osobe na visokim položajima u industriji, povezane s vojnim strukturama i koje su pripadale medicinskoj zajednici. Međutim, obitelj je bila isključena. Boraveći kod svojih rođaka iz Gornje Šleske tijekom posjeta Poljskoj, Margareta ih nije koristila za provođenje obavještajnih aktivnosti zbog velike infiltracije njemačkoga lokalnog stanovništva.³⁴ Bračni par provodio je istragu koja nije izazivala sumnju, pa su nesvjesni doušnici dostavljali korisne podatke, uključujući i one za konkretnu operativnu situaciju, npr. za vrbovanje ili osobe naznačene od Preissove obitelji. Prikupljeni dokazi, dopunjeni objašnjenjima bračnoga para, omogućili su Vrhovnom vojnom tužiteljstvu 2. prosinca 1977. da podigne optužnicu za kazneno djelo špijunaže za njemačku obavještajnu službu (članak 124., stavak 1. Kaznenoga zakonika).³⁵ Margareta Preiss dugo nije priznavala krivnju, no na kraju suđenja potvrdila je suradnju sa zapadnonjemačkim tajnim službama.

Suradnja između vojnih protuobavještajnih službi Poljske i Jugoslavije

Poljske vojne protuobavještajne službe, odnosno službenici WSW-a, rađajući na otkrivanju špijunske djelatnosti bračnoga para u Poljskoj, sredinom 1972. doznali su da je par, odmarajući se u Jugoslaviji, rado uspostavljao poznanstva ne samo s poljskim državljanima na odmoru nego i s Jugoslavenima.

Vojni protuobavještajci utvrdili su da su Margareta i Siegfried na prijelazu iz 60-ih u 70-e godine XX. stoljeća stjecali i održavali kontakte s vojnim osobama ili onima odgovarajućega društvenog statusa, u koje su spadali tehničko osoblje, liječnici i dužnosnici u Poljskoj.³⁶ Štoviše, aktivno su sudjelovali u organiziranju i pružanju pomoći, uz podršku zapadnonjemačkih protuobavještajaca u Kölnu, pri ilegalnom prebacivanju poljskoga bračnoga para

³⁴ Valja napomenuti da je za vlasti Narodne Republike Poljske njemačka manjina u Šleskoj bila veliki politički, društveni te ekonomski problem. Njezin neprijateljski stav prema poljskim vlastima, također jake obiteljske i mentalne veze sa Zapadnom Njemačkom, utjecali su na to da su njemačko stanovništvo u Vojvodstvu Katowice kontrolirale dvije civilne protuobavještajne čelije Sigurnosne službe – Grupa III i Grupa IIIa. Zadaća tih jedinica nije bila samo suzbijanje njemačkih tajnih službi nego i suprotstavljanje njemačkoj propagandi, revizionističkim tendencijama u Šleskoj te ograničavanje mogućnosti iseljavanja starosjedilaca u Njemačku. GREGORCZYK, FATER, *Zakres działań operacyjno-rozpoznawczych Grupy III i Grupy IIIa Wydziału II Służby Bezpieczeństwa w Katowicach w latach 1957-1975. Zarys problematyki*, 45-64.

³⁵ AIPN BU, sygn. 939/41, 1-30, *Akt oskarżenia z dnia 2 grudnia 1977 r.; Załącznik do akt śledztwa Nr V. Pn. Śl. 2/77 w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss podejrzanych o szpiegostwo na rzecz wywiadu RFN. Skazani z art. 124 par. 1 KK.*

³⁶ AIPN BU, sygn. 2386/15694, SOR „Kłusownicy”, T. II, 165-172, *Notatka służbowa dotycząca koncepcji dalszego prowadzenia SOR kryptonim „Kłusownicy”.*

Aleksandre i Zbigniewa Słonicza iz Jugoslavije u Zapadnu Njemačku preko Austrije.³⁷

Ispitavši Margaretu i Siegfrieda u svibnju i lipnju 1977., WSW je došao do podataka o obavještajnim zadaćama koje su supružnici izvršavali u Jugoslaviji. Potvrđeno je tada, na primjer, da je prebacivanje bračnoga para Słonicz bilo moguće uz aktivno sudjelovanje jugoslavenskih državljana. Osumnjičeni par izjavio je da su važnu ulogu u toj operaciji imali njihov prijatelj, zagrebački odvjetnik Ivo Dosienj,³⁸ i djelatnik granične službe u Kranjskoj Gori, čije je ime Simo.³⁹

Siegfried Preiss priznao je na saslušanju da je tijekom boravka na području SFRJ od 1964. do 1975. obavljao špijunske zadaće najprije za zapadnonjemačku protuobavještajnu službu, a poslije za zapadnonjemačku obavještajnu službu. Preiss je, najvjerojatnije, dobio podatke o položajima kopnenih i pomorskih vojnih jedinica Jugoslavenske narodne armije (JNA) te o njihovu naoružanju. Godine 1974. podnio je nadređenima izvješće o svojem prvom putovanju u Jugoslaviju, u kojem je uz ostalo opisao naoružanje pomorskih postrojbi i njihove zadaće na otoku Pagu u Jadranskome moru.⁴⁰ Tijekom kasnijih putovanja redovito je dostavljao informacije o lukama, pomorskim jedinicama u Šibeniku i Trogiru, kao i o kopnenim jedinicama i garnizonima u drugim jugoslavenskim gradovima te o objektima vojne infrastrukture.⁴¹

Važan rezultat obavještajnoga izviđanja oružanih snaga Jugoslavije koje su obavljali supružnici bili su opis i karakterizacija putnih pravaca, stanja cesta i mostova te komunikacijske infrastrukture područja gdje su boravili. Osim toga, u zadaće Preissovih spadalo je prikupljanje informacija o lokaciji proizvodnih pogona (u Ljubljani, Zagrebu i Mariboru), prirodi njihove proizvodnje, kao i o raspoloženju jugoslavenskoga društva, životnim uvjetima, opskrbljenosti tržišta i turističkom prometu.

Izvršavajući obavještajne zadaće, bračni par je aktivno nastojao sklopiti prijateljstva s lokalnim stanovništvom. Zahvaljujući uspostavljenim društvenim vezama u Hrvatskoj i Sloveniji Margaretta i Siegfried uspjeli su njemačkim protuobavještajcima i obavještajcima dati podatke npr. o ljudima

³⁷ AIPN BU, sygn. 2386/15707, SOR „Kłusownicy”, T. IX, 38-42, *Protokół przesłuchania podejrzaney Margarete Preiss*, Warszawa 11 maja 1977 r.; AIPN BU, sygn. 2386/15707, SOR „Kłusownicy”, T. VIII, 65-71, *Protokół przesłuchania podejrzanego Siegfried-Herbert Preissa*, Warszawa 17 maja 1977 r.

³⁸ Ovaj oblik prezimena naveden je u izvornom dokumentu, no vjerojatno je riječ o pogrešci jer nije poznato da bi u tom vremenu u Zagrebu djelovao odvjetnik s tim imenom.

³⁹ AIPN BU, sygn. 2386/15699, Akta kontrolne śledztwa, T. I, 118-122, *Protokół przesłuchania podejrzaney Margarete Preiss z 11.05.1977 r.*; Isto, 165-172, *Protokół przesłuchania podejrzanego Siegfrieda Preiss z 17 maja 1977 r.*

⁴⁰ AIPN BU, sygn. 2386/15700, Akta kontrolne śledztwa, T. II, 215-221, *Protokół przesłuchania podejrzanego Siegfrieda Preiss z 7 czerwca 1977 r.*

⁴¹ AIPN BU, sygn. 2386/15696, SOR „Kłusownicy”, T. IV, 307-329, *Tłumaczenie własnoręcznych notatek Herberta Preiss z języka niemieckiego zawartych w brulionie oznaczonym Nr 1/III, znajdujących się w teczce załączników do akt śledztwa Nr V. Pn. śl.2/77.*

koji su bili neprijateljski raspoloženi prema tadašnjoj komunističkoj vlasti.⁴² U Preissovim svjedočenjima našao se podatak da su obitelj i najbliža okolina Ive Dosienja iz Zagreba bile nacionalistički orijentirane, a sam je Dosienj, navodno, bio „član tajne organizacije” (protudržavne) koja se zalagala za osamostaljenje Hrvatske.⁴³

Obavještajne informacije o drugim zemljama komunističkoga bloka do kojih je došla vojna protuobavještajna služba Narodne Republike Poljske prosljeđivane su tzv. bratskim službama. U njih je spadala i protuobavještajna služba JNA.⁴⁴ Da bi se uspostavila suradnja s KOS-om, poljska služba odlučila je stupiti u kontakt s jugoslavenskim službama preko vojnoga atašea u Beogradu i tako organizirati radni sastanak. Početkom srpnja 1977. uprava WSW-a naredila je *Izradu zbirnog informativnog materijala o ličnostima supružnika i njihovim obavještajnim aktivnostima u Jugoslaviji. Ovaj dokument treba koristiti za razgovore s jugoslavenskim protuobavještajnim službama. Suradivati ako je to moguće.*⁴⁵

Predstavnici rukovodstva WSW-a sastali su se u Beogradu s predstavništvom Ministarstva obrane SFRJ i protuobavještajne službe JNA – KOS-a. Tada je Poljska dostavila Jugoslaviji niz materijala dobivenih tijekom operativne istrage i istražnih radnji protiv bračnoga para Preiss.⁴⁶

Sačuvani materijali pokazuju da je poljska vojna protuobavještajna služba nastojala skrenuti pozornost suradnicima na činjenicu da njemačka obavještajna služba provodi opsežne operacije na jugoslavenskom području. Po mišljenju rukovodstva WSW-a, njemačke službe nisu se ograničile samo na obavještajno izviđanje vojnoga potencijala i političke, ekonomske te socijalne situacije u zemlji. Dobiveni podaci, prema poljskim protuobavještajcima, upućivali su na to da je prostor SFRJ korišten (...) *također za uspostavljanje kontakata s državljanima drugih socijalističkih zemalja i odabir među njima kandidata za vrbovanje i temeljito identificiranje.*⁴⁷

Nažalost, u arhivskim izvorima nije bilo moguće pronaći korespondenciju između Narodne Republike Poljske i SFRJ. Međutim, na temelju sačuvanih dokumenata može se utvrditi podatak da je nakon posjeta izaslanika WSW-a Beogradu u srpnju 1977. uspostavljena tijesna suradnja vojnih protuobavještajnih službi dviju država. Dana 17. rujna 1977. predan je vojnom

⁴² AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 37-41, *Notatka służbowa*, 9. 9. 1977.

⁴³ AIPN BU, sygn. 2386/15700, Akta kontrolne śledztwa, T. II, 230-233, *Protokół przesłuchania podejrzanego Siegfrieda Preiss z 8 czerwca 1977.*

⁴⁴ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 42-43, *Notatka służbowa dot. Kolektywnego omówienia stanu sprawy przeciwko Małgorzacie i Herbertowi Preissom*, 13. 5. 1977.

⁴⁵ *Isto*, 54, *Notatka służbowa*, 1. 7. 1977.

⁴⁶ AIPN BU, sygn. 26/2753, 33, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa, 1979.

⁴⁷ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 56-57, *Notatka dot. kolektywnego omówienia sprawy Preissów*, 29. 7. 1977.

atašeu SFRJ u Poljskoj *Popis djelatnika i agenata specijalnih službi Zapadne Njemačke identificiranih u istrazi protiv M. i H. Preissa*.⁴⁸ Taj je dokument sadržavao popis od 18 osoba koje su, prema WSW-u, bile zaposlenici ili suradnici BND-a i BfV-a. Lista se sastojala i od kratkih biografskih podataka.

Iznimno važan element suradnje poljskih i jugoslavenskih protuobavještajnih službi u kontekstu slučaja „Krivolovci” bio je posjet časnika KOS-a Varšavi sredinom rujna 1977. Tada je jugoslavenskim vojnim protuobavještajcima dostavljen materijal o slučaju Preissovih, uglavnom o djelovanju njemačkih tajnih službi protiv SFRJ.⁴⁹

Na sastanku su oficiri KOS-a dostavili popis detaljnih pitanja (tzv. upitnik) koji bi se koristio tijekom dodatnoga saslušanja bračnoga para. „Upitnik” se sastajao od pitanja vezanih za široko shvaćenu sigurnost Jugoslavije i metodologiju operativnoga rada zapadnonjemačkih tajnih službi.⁵⁰

U skladu s dogovorom, 26. rujna 1977. rukovodstvo WSW-a izdalo je na-log za ispitivanje bračnoga para Preiss *zbog problema koje su prijavili jugoslavenski drugovi*.⁵¹

Dokument „Upitnik” nastao je za potrebe suradnje dviju tajnih službi i sadržavao je zasebna pitanja za Margaretu Preiss, Siegfrieda Preissa i ona upućena supružnicima zajedno. Što se Margarete tiče, jugoslavenske službe bile su zainteresirane za njezin boravak u Jugoslaviji za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a posebno za *utvrđivanje njezina djelovanja u Gestapu u Beogradu*.⁵² Bila su važna i druga pitanja vezana za njezine boravke u SFRJ (*kada, koliko puta, gdje je boravila, je li otišla u Jugoslaviju bez supruge, koje je zadaće obavljala za BND?*) i osobe s kojima se susretala (*okolnosti sklapanja prijateljstava, mjesta uspostavljanja kontakata, sklapanje privatnih poznanstava u hotelima*). Bitna su bila i pitanja koja su se odnosila na moguću suradnju osoba koje je upoznala na jugoslavenskom teritoriju s njemačkim tajnim službama.⁵³

Pitanja upućena Siegfriedu ticala su se njegovih krstarenja tijekom Drugoga svjetskog rata i poslije u jugoslavenskim lukama i na Jadranskom moru. Časnike KOS-a zanimali su i kontakti uspostavljeni u tom periodu te sadržaj izvještaja koje je dostavljao BfV-u i BND-u.⁵⁴

Rukovodstvo WSW-a na temelju smjernica dobivenih od *jugoslavenskih drugova* pripremiло je niz problemskih pitanja za Margaretu i Siegfrieda (bila

⁴⁸ Isto, 72-74, Wykaz pracowników, agentów służb specjalnych RFN ustalonych w śledztwie przeciwko M. i H. Preiss.

⁴⁹ Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach zbrojnych..., 34.

⁵⁰ AIPN BU, sygn. 2386/15703, Akta kontrolne śledztwa, T. V, 83, Pytania do Margarety i Henryka Preiss, [s. l., s. a.].

⁵¹ AIPN BU, sygn. 2386/15698, SOR „Kłusownicy”, T. VI, 83, Notatka służbowa, 26. 9. 1977.

⁵² AIPN BU, sygn. 2386/15703, Akta kontrolne śledztwa, T. V, 83, Pytania do Margarety i Henryka Preiss.

⁵³ Isto, 84.

⁵⁴ Isto, 85.

su uključena u dokument). Njihov je opseg podijeljen u šest područja vezanih za široko shvaćenu protuobavještajnu zaštitu:

1. *Protuobavještajna djelatnost Preissovih protiv Jugoslavenske narodne armije*
 - Koje su podatke prikupljali o mornarici (npr. jesu li opisivali ratne luke, područja gdje su bili stacionirani brodovi, njihove rute, zaštitu luka i brodogradilišta)?
 - Koje su postrojbe kopnenih snaga proučavali (mjesto stacioniranja, naoružanje i vojna oprema, posebno u Dalmaciji i gradovima poput Trogira i Šibenika)?
 - S kojim su osobama od vojnoga osoblja te civilnim zaposlenicima i rezervnim časnicima uspostavili kontakte i jesu li imali prijatelje koji žive na područjima gdje su bile stacionirane vojne postrojbe?
 - O kojim su tvornicama i pogonima za proizvodnju oružanih snaga dobili podatke i što su utvrdili o brodogradilištima u Boki [kotorskoj] i Trogiru?
 - Koje su ceste i mostove prepoznavali tijekom svojih putovanja po Jugoslaviji?
2. *Protuobavještajna djelatnost Preissovih ekonomske i društvene naravi*
 - Kako su prikupljali informacije o društveno-političkoj situaciji i one za koje se interesirala njemačka obavještajna služba BND?
 - O kojim su jugoslavenskim tvornicama dobivali podatke i što su doznali o njihovoj ekonomskoj situaciji?
3. *Stečena poznanstva i održavanje kontakata s jugoslavenskim državljanima*
 - Povećavanje broja podataka o okolnostima u kojima je bračni par steкао poznanstva sa stanovnicima SFRJ (to se odnosi na utvrđivanje prirode kontakata, ali i na prosljeđivanje informacija njemačkim službama o upoznatim osobama).
 - Utvrđivanje je li bračni par u svojim odnosima s državljanima SFRJ davao naknade, darove i je li ih pozivao k sebi (tj. u mjesto prebivališta u Njemačkoj).
 - Utvrđivanje jesu li djelatnici njemačke obavještajne službe upućivali bračni par na određene osobe u Jugoslaviji s kojima bi trebalo uspostaviti kontakt.
 - Utvrđivanje jesu li osumnjičeni istraživali na zahtjev njemačkih tajnih službi jugoslavenske državljane koji borave u Zapadnoj Njemačkoj.
 - Povećanje broja informacija o tajnoj hrvatskoj organizaciji čiji je član bio Ivo Dosienj (npr. kakvo oružje posjeduju, imaju li njezini članovi kontakte u Zapadnoj Njemačkoj, jesu li bračni par ili drugi Nijemci pomagali toj organizaciji u stvaranju struktura i prijenosu oružja ili literature).

4. Održavanje kontakata Preissovih s BND-om iz Jugoslavije

- Utvrđivanje načina snimanja, obrade i prijenosa informacija BND-u.
- Mogući prijevoz komunikacijskih sredstava za jugoslavenske državljane (npr. radijske stanice, paus-papir itd.).
- Utvrđivanje kontaktnih mjesta njemačkih službi u Jugoslaviji i Zapadnoj Njemačkoj.

Pitanja koja su se odnosila na posljednje dvije točke opisanoga dokumenta i koja su bila dogovorena s jugoslavenskom vojnom protuobavještajnom službom, tj. 5. *Djelatnici BfV-a i BND-a* i 6. *Institucije preko kojih djeluje BND u socijalističkim zemljama*, bila su sustavno prenošena KOS-u u ranijoj fazi suradnje, a zatim dopunjena sredinom rujna 1977. godine.

Rezultat posjeta predstavnika KOS-a Varšavi bilo je dodatno saslušanje Margarete i Siegfrieda Preissa 5. i 6. listopada 1977. s ciljem dobivanja detaljnih podataka o agenturnom djelovanju para tijekom vršenja obavještajnih zadaća na teritoriju Jugoslavije. Nažalost, osim protokola s ispitivanja koje su vodili poljski časnici, u dostupnoj arhivskoj građi nemamo drugih dokumenata koji bi nam pomogli rekonstruirati daljnji tijek suradnje poljske i jugoslavenske vojne protuobavještajne službe oko slučaja agenata BND-a.

Izjvešća s ispitivanja Margarete i Siegfrieda pokazuju da njihovi odgovori nisu pružili nikakve nove informacije o agenturnom djelovanju. Svjedočenje bračnoga para svelo se samo na ponavljanje sadržaja koji je poljskim službenicima dostavljen prije tijekom istrage. Jedino je Siegfried dopunio prethodne izjave tako što je promijenio datum polaska i geografskoga rasporeda jugoslavenskih i poljskih kontakata. Važna su također brojna proturječja supružnika u vezi sa zanimanjem i mjestom stanovanja njihova bliskoga prijatelja Dosienja i drugih ljudi s kojima su uspostavili kontakt. Na osnovi analize saslušanja može se utvrditi da bračni par nije dostavio pojedinosti o razgovorima i ispitivanjima. Potvrdili su jedino da su dobili podatke vojne naravi. Treba napomenuti da je njihova taktika rezultat velikoga operativnog iskustva i stručne obuke stečene nakon regrutiranja i rada za BfV i BND.

Zahvaljujući analizi protokola saslušanja Preissovih može se također zaključiti da je poljska strana profesionalno pristupila svojim operativnim ciljevima dogovorenim s jugoslavenskim KOS-om i, vjerojatno, dostavila detaljnu dokumentaciju s ispitivanja. Međutim, kao što je spomenuto, zbog nedostatka podataka nismo u stanju rekonstruirati tijek radnih kontakata i suradnje protuobavještajnih službi Poljske i Jugoslavije nakon ispitivanja bračnoga para Preiss.

Završetak

Dana 9. siječnja 1978. na Regionalnom vojnom sudu u Varšavi započeo je proces protiv Margarete Charlotte i Siegfrieda Herberta Preissa, koje su poljske vlasti optužile za kazneno djelo špijunaže, odnosno za provođenje

špijunskih aktivnosti za njemačku obavještajnu i protuobavještajnu službu. Pored toga, važno je bilo to što su i Siegfried i Margareta špijunirali ne samo protiv Narodne Republike Poljske nego i drugih socijalističkih zemalja, na primjer SFRJ. U postupku su supružnici priznali da su radili za njemačku obavještajnu i protuobavještajnu službu.⁵⁵

Regionalni vojni sud u Varšavi donio je 18. studenog 1978. presudu prema kojoj je, na osnovi članka 124., stavka 1. Kaznenoga zakonika (kazneno djelo špijunaže) Siegfried Herbert Preiss osuđen na kaznu zatvora u trajanju od 13 godina, a Margareta Charlotta Preiss na 10 godina.⁵⁶

Nakon objave presude i utamničenja bračnoga para tajne službe Narodne Republike Poljske još su godinu dana vodile operativne razgovore s osuđenici-ma. Međutim, sudbina Preissovih bila je praktički odlučena, stoga su Siegfried i Margareta mogli računati samo na smanjenje kazne ili ulogu vlade u Bonnu u njihovu oslobođanju i odlasku u Njemačku. Treba spomenuti da su poljske vlasti na prijelazu iz 70-ih u 80-e godine razmatrale mogućnost puštanja supružnika kroz tzv. razmjenu špijuna, među ostalim na osnovi dogovora sa specijalnim službama Sovjetskoga Saveza i Zapadne Njemačke.⁵⁷ Ipak, ta ideja nije nikad realizirana, a bračni bar pušten je na slobodu tek u prosincu 1982., kad su se vlade Narodne Republike Poljske i Zapadne Njemačke dogovorile.

Suradnja dviju službi u ovom slučaju doprinijela je prikupljanju i dokumentiranju dokaza o špijunskim aktivnostima njemačkoga bračnog para na području SFRJ. Pomoć koju je poljskim službama pružala jugoslavenska protuobavještajna služba i obrnuto potvrđena je i u nekim optužbama protiv Margarete i Siegfrieda. Vojno tužiteljstvo Narodne Republike Poljske optužilo je supružnike da su tijekom svojih osam posjeta Jugoslaviji od 1964. do 1975. njemačkim tajnim službama dostavili niz informacija uz ostalo vojne, ekonomske, političke te društvene naravi.⁵⁸

Kontakti protuobavještajnih službi Poljske i Jugoslavije u vezi sa špijunskim djelovanjem Preissovih najvjerojatnije nisu bili izolirani slučaj, nego dio suradnje koju su obje zemlje provodile na vojno-političkoj razini. Međutim, ovaj iznimno zanimljiv aspekt povijesti tajnih službi Narodne Republike Poljske zahtijeva daljnje i dublje istraživanje. Pogotovo zbog toga što su u 70-im i 80-im godinama prošloga stoljeća ministarstva obrane obiju zemalja surađivala u prodaji i kupnji vojne opreme te u vojno-tehničkim, obrazovnim i

⁵⁵ AIPN BU, sygn. 01304/161, 2-19, *Rozprawa sądowa w Okręgowym Sadzie Wojskowym w Warszawie w dniu 9 stycznia 1978 r.*

⁵⁶ AIPN BU, sygn. 939/40, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss, T. IX, 110, *Protokół rozprawy sądowej z dnia 18 stycznia 1978 r. w sprawie cyw. Siegfrieda - Herberta Preiss s. Heinricha Wilhelma i cyw. Margarete Charlott Preiss c. Jana oskarżonych z art. 124 § 1; Isto, 115-119, Wyrok w imieniu PRL z 18 stycznia 1978 r.*

⁵⁷ AIPN BU, sygn. 2386/15705, SOR „Kłusownicy”, T. VII, 200-202, *Pismo Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD do gen. Wojciecha Jaruzelskiego, Berlin 18 czerwca 1979 r.; Isto, 204-207, Notatka, 5. 7. 1979.*

⁵⁸ AIPN BU, sygn. 939/41, 5, 10, 13-14, *Akt oskarżenia z dnia 2 grudnia 1977 r.*

turističkim pitanjima.⁵⁹ Na osnovi slučaja „Krivolovci” možemo zaključiti da su provođene i zajedničke operativne aktivnosti, koje su ipak bile ograničenoga karaktera i odvijale su se u završnim fazama istrage. Čini se da je važan aspekt suradnje bila razmjena podataka o djelovanju njemačkih tajnih službi, odnosno o njihovoj organizacijskoj strukturi i metodologiji operativnoga rada. Sačuvani dokumenti pokazuju da se na tom planu nastojalo dodatno produbiti i učvrstiti suradnju, posebice u pitanjima protuobavještajnoga djelovanja protiv specijalnih službi Organizacije Sjevernoatlantskoga ugovora, uključujući i Njemačku.⁶⁰

Arhivski izvori

AIPN BU: Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępnień, Warszawa [Arhiv Instituta nacionalnoga sjećanja u Varšavi]:

- sygn. 01304/161, *Rozprawa sądowa w Okręgowym Sadzie Wojskowym w Warszawie w dniu 9 stycznia 1978 r.*
- sygn. 26/2753, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych i siłach zbrojnych Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1979.
- sygn. 2386/3120, GRYBOŚ J., ZAJĄC E., WOŁÓDŹKO M., *Sprawa Operacyjnego Rozpoznania „Kłusownicy”*. Warszawa: Szefostwo Wojskowej Służby Wewnętrznej, 1978.
- sygn. 939/34/1, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss.
- sygn. 939/37, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss.
- sygn. 939/38, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss.
- sygn. 939/40, Akta śledztwa w sprawie małżeństwa Siegfrieda Herberta i Margarete Preiss.
- sygn. 939/41, Akt oskarżenia z dnia 2 grudnia 1977 r.
- sygn. 2386/15693, *Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”*.
- sygn. 2386/15694, *Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”*.
- sygn. 2386/15695, *Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”*.

⁵⁹ AIPN BU, sygn. 26/2753, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych...*, 31-33; DIMITRIJEVIĆ, „The Yugoslav Polish military-technological relations 1918-1991”, 191-194.

⁶⁰ AIPN BU, sygn. 26/2753, *Informacja o niektórych problemach wojskowo-politycznych...*, 33-34.

- sygn. 2386/15696, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.
- sygn. 2386/15697, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.
- sygn. 2386/15698, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.
- sygn. 2386/15699, Akta kontrolne śledztwa.
- sygn. 2386/15700, Akta kontrolne śledztwa.
- sygn. 2386/15703, Akta kontrolne śledztwa.
- sygn. 2386/15704, Akta kontrolne śledztwa.
- sygn. 2386/15705, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.
- sygn. 2386/15706, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.
- sygn. 2386/15707, Sprawa Operacyjnego Rozpracowania krypt. „Kłusownicy”.

Literatura

DIMITRIJEVIĆ, Bojan B. „The Yugoslav Polish military-technological relations 1918-1991”. U: *Polska i Jugosławia w stosunkach międzynarodowych po II wojnie światowej*, ur. Momcilo Pavlović i Andrzej Zaćmiński. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2014, 186-194.

GREGORCZYK, Dariusz J. „Cold War Cooperation: The KGB and Poland’s Security Service in Operation Kaskada and Operation Kama”. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence* 35 (2022), br. 2: 279-291.

GREGORCZYK, Dariusz; FATER, Dorota. „Zakres działań operacyjno-rozpoznawczych Grupy III i Grupy IIIa Wydziału II Służby Bezpieczeństwa w Katowicach w latach 1957-1975. Zarys problematyki”. *Res Politicae* 10 (2018): 45-65.

KRZAK, Andrzej. „Operational Disinformation of Soviet Counterintelligence during the Cold War”. *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 35 (2022), br. 2: 1-14.

LARECKI, Jan. *Wielki Leksykon Służb Specjalnych Świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata. Terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*. Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 2007.

NAWROCKI, Zbigniew; GREGORCZYK, Dariusz; OLESZKOWICZ, Ryszard. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990. Próba bilansu*. Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota”, 2013.

SOKULSKI, Mateusz. *Polska w polityce Jugosławii w latach 1968-1981*. Katowice; Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2024.

SUMMARY

**The Case of Espionage of Siegfried and Margarete Preiss:
The Collaboration of Counterintelligence Services in the Polish
People's Republic and in the Socialist Federal Republic of
Yugoslavia in the 1970s**

At the end of World War Two Europe was divided into two opposed political and military factions which spent several decades in severe conflict on almost all available fronts. One important element of the politics pursued by the world powers of the era - the United States of America and the Soviet Union - was an increased reliance on intelligence and counterintelligence services. Secret services were an important tool in gathering information about the enemy and in destroying ideological opponents on both sides of the Iron Curtain.

One example of such a battle on the Cold War espionage front was the case of Siegfried and Margarete Preiss, two West German spies arrested by the PRL secret service in April 1977. Polish intelligence services established that the married couple had undertaken espionage missions not only in Poland but also in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The Polish military counterintelligence service (Internal Military Service, Polish: *Wojskowa Służba Wewnętrzna*, WSW) and the Yugoslavian Security Directorate (Croatian: *Kontraobaveštajna služba*, KOS) decided to cooperate on the Preiss case and exchanged information about the West German intelligence services. They also engaged in some, limited, joint operations. This relatively unknown episode of confidential cooperation between the Polish and Yugoslavian secret services is noticeable in some of the charges pressed against the Preiss couple, particularly those charges that concern their actions in SFRY.

Keywords: *Wojskowa Służba Wewnętrzna*/Internal Military Service; Security Directorate of Yugoslavia/*Kontraobaveštajna služba* (KOS); Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV); Bundesnachrichtendienst (BND); the Cold War; espionage; intelligence operations; Intelligence cooperation